

ZBIGNIEW ZAKRZEWSKI
Wyższa Szkoła Ekonomiczna
Poznań

KIERUNKI BADAŃ NAD RYNKIEM PRODUKTÓW ROLNYCH W POLSCE¹

Rynek artykułów rolnych i spożywczych obejmuje całość stosunków wymiennych, towarzyszących przesunięciom tych dóbr z rolnictwa poprzez skup, odcinek przetwórstwa i handel do spożycia lub zużycia, rozpatrywanych zarówno z punktu widzenia ekonomicznego, jak i organizacyjnego. Przedmiotem badań naukowych są tu zatem następujące ważniejsze zagadnienia: a) rynek rolno-spożywczy w ujęciu ogólnym, b) podaż rolnicza, c) formy skupu produktów rolnych, d) struktura organizacyjna aparatu rynkowego, e) ceny, f) przetwórstwo rolno-spożywcze, g) obrót rolno-spożywczy w kolejnych swoich etapach, h) przebiegi i przewozy towarowe, i) sieć handlowa i inwestycje w handlu rolno-spożywczym, j) zatrudnienie i płace, k) efektywność rynku rolno-spożywczego.

Związek tej problematyki z rolnictwem i z produkcją rolną nie może podlegać dyskusji. Istotna wydaje się natomiast w naszych czasach i w aktualnych warunkach naszej gospodarki konieczność pogłębienia oceny stosunków rolniczych, tradycyjnie rozpatrywanych głównie w aspekcie organizacyjno-technicznym i przyrodniczym, również od strony rynku, jako że ceny, koszty obrotu, dochody ludności, tendencje w spożyciu, jak również handel zagraniczny w coraz to większej mierze warunkują efekty samego rolnictwa.

W minionym piętnastoleciu Polski Ludowej rynek ten był przedmiotem żywego zainteresowania nauki, która podjęła poważny trud w kierunku teoretycznego naświetlenia jego przejawów i działania, wskazania metod przydatnych dla jego analizy a wreszcie — wysunięcia konkretnych sugestii o charakterze polityczno-gospodarczym i praktycznym.

Wyczerpująca ocena całokształtu dorobku nauki w tej dziedzinie przekracza moje siły i możliwości. Do oceny dorobku naukowego, koordynowania prac badawczych i zakreślania głównych kierunków badań naukowych z tego zakresu powołany jest Komitet Ekonomiki Rolnictwa przy Wydziale V PAN. W wąskich ramach mojego opracowania pragnę wyrazić swój pogląd na wspomniany dorobek oraz wskazać na szczególnie pożądane kierunki dalszych badań. Chciałbym tym wystąpieniem

¹ Referat wygłoszony na Konferencji w Sprawie Cen Produktów Rolnych, w Poznaniu w dn. 14—15 XII. 1960 r.

wywołać żywą dyskusję, w rezultacie której ukształtowałyby się realne przesłanki nowego, odpowiednio skoordynowanego i mającego pełne szanse realizacji, programu badań.

W charakterystyce piśmiennictwa z dziedziny wewnętrznego obrotu rolno-spożywczego celowe i konieczne jest — dla zapewnienia jej niezbędnej wszechstronności — posługiwanie się co najmniej następującymi przekrojami: a) tematycznym, b) branżowym, c) według charakteru danego opracowania, d) według sposobu ujęcia, e) według przeważającej treści, f) według formy opracowania, g) według środowisk, instytucji naukowych oraz wydawnictw.

Zacznijmy od kilku orientacyjnych danych statystycznych. W ciągu minionego 15-lecia — a ze szczególnym nasileniem od roku 1952 — ukazało się drukiem ogółem około 300 opracowań (książki, artykuły, materiały źródłowe) o charakterze naukowym z zakresu obrotu rolno-spożywczego, napisanych przez blisko 200 autorów. W tej ostatniej liczbie ukrywa się nieliczna grupa pracowników nauki, którzy w swej twórczości poświęcają szczególną uwagę problemom rynku rolniczego oraz spożycia¹. Podaję te liczby jako orientacyjne, gdyż niejednokrotnie nie sposób ściśle rozgraniczyć sferę tematyki rolniczo-produkcyjnej i sferę tematyki rynkowej, jak również oddzielić branżowe zagadnienia obrotu produktami rolnymi od zagadnień handlu w ogóle. Usiłowałem trzymać się zasady, że w obręb interesującej nas tutaj literatury wchodzi jedynie pozycje o wyraźnie przeważającej treści rolniczo-rynkowej. Wpłynęło to z pewnością na daleko posuniętą wstrzeźliwość przy klasyfikowaniu poszczególnych publikacji. Wstrzeźliwość ta była konieczna także z innej racji. Nierzadko mianowicie wylania się wątpliwość, czy i o ile w danej pracy, często charakteru programowego, praktycznego, szkoleniowego lub popularnego odpowiednio zaznaczają się elementy naukowe. Niedokładność przedstawionej tu charakterystyki trzeba też z całą pewnością położyć na karb mej nieumiejętności zestawienia kompletnej bibliografii przedmiotu. Mam jednak nadzieję, że charakterystyka moja zapewnia ogólny i raczej zbliżony do rzeczywistości pogląd na omawiane zagadnienia.

W pierwszej kolejności należy zobrazować przekrój tematyczny pracy z dziedziny rynku produktów rolnych. Wyciągając wnioski na tej podstawie trzeba mieć na uwadze, że pozycje zajmujące się różną tematyką włączone zostały bądź do grupy publikacji poświęconych ogólnej charakterystyce rynku rolniczego, bądź też do grupy tematycznej stosunkowo najbardziej w treści określonej pozycji reprezentowanej. Wynika stąd, że pewne tematy mogą być faktycznie w literaturze uwzględnione, chociaż nie będzie to odpowiednio zaznaczone w niniejszym przeglądzie. Poszczególne grupy tematyczne reprezentowane są w ogólnej ilości publikacji następująco:

a) ogólna charakterystyka rynku rolniczego, spółdzielczość i handel zagraniczny — 20%

¹ Można by tu wymienić m. in. H. Chołaję, M. Czerniewską, B. Dederkę, J. Dietla, J. Drozdowicza, E. Gorzelaka, A. Grabskiego, E. Iwaszkiewicza, F. Kopcę, Cz. Kosa, Z. Kozłowskiego, T. Kramera, J. Łosia, K. Maciejewską, H. Marczewską, B. Markowskiego, Z. Pawłowskiego, M. Pohorille, E. Sackiewicza, S. Schmidta, K. Sokołowskiego, Z. Zakrzewskiego.

b) podaż rolnicza i formy skupu	— 20%
c) ceny artykułów rolno-spożywczych	— 15%
d) obrót artykułami rolnymi — ogólnie oraz przetwórstwo rolno-spożywcze	— 10%
e) koszty i organizacja w handlu rolno-spożywczym	— 18%
f) spożycie artykułów rolno-spożywczych	— 17%

W pełni zrozumiałą i uzasadnioną jest duży udział takich tematów nasuwających szczególnie wiele kwestii teoretyczno-ekonomicznych, metodycznych — jak towarowość produkcji rolnej, efektywność systemu skupu i polityki cen skupu¹, czy też najróżniejsze współzależności determinujące wielkość i strukturę spożycia². Nie może też budzić najmniejszych wątpliwości przydatność prac prowadzonych w tym kierunku dla bieżących potrzeb polityki gospodarczej, która zresztą dość często bywa źródłem inspiracji przy wyborze tematu danego opracowania naukowego. Trudno natomiast uznać za fakt pomyślny, chociaż jest to z wielu względów fakt zrozumiały, słabe zainteresowanie naszych ekonomistów dla wszelkich ekonomiczno-organizacyjnych aspektów działania rynku rolno-spożywczego (grupa tematyczna e) a w szczególności dla koncepcji i budowy aparatu handlu detalicznego, przebiegów towarowych artykułów rolno-spożywczych, wydajności pracy, czy systemu bodźców materialnego zainteresowania pracowników handlowych. Nie potrzeba uzasadniać roli wyników badań naukowych na tym polu w wielkim dziele racjonalizacji gospodarki i uczynienia jej bardziej oszczędną. Świadczą o tym choćby wielomilionowe straty ponoszone na skutek niewłaściwego rozdziału zadań pomiędzy poszczególne pionery organizacyjne handlu, względnie podejmowania błędnych dyspozycji w zakresie dostaw towarowych. Pomimo, że jest to materia naukowa tylko w części charakteru ekonomicznego, że zaznacza się tutaj szczególna płynność warunków, od których zależą różne możliwe rozwiązania praktyczne, że wchodzą tu w grę tematy często jeszcze nieotkryte i powiedzmy sobie, poznawczo na ogół mało atrakcyjne, w interesie całej gospodarki narodowej istnieje rzeczywista potrzeba bliższego zajęcia się nimi.

Bardzo trudno wyrobić sobie poglądy na wartość dorobku naukowego, zwłaszcza w zakresie rynku rolniczego, bez uwzględnienia przekroju branżowego i asortymentowego, a to głównie z racji daleko idących odmienności w zachowaniu się elementów rynkowych i w budowie organizacyjnej rynku poszczególnych artykułów rolno-spożywczych. Ponad połowa publikacji objętych moją charakterystyką — to prace ogólne. W przekroju tematycznym największą przewagę wykazują pozycje ogólne w obrębie problematyki rynku rolniczego jako całości oraz hurtu spożywczego wraz z siecią magazynową i przebiegami towarowymi. Natomiast, rzecz to charakterystyczna i zupełnie zrozumiała, problemy cen i kosztów rozpatrywane są dość często w aspekcie branżowym. Trudno się wypowiedzieć na temat słuszności tych proporcji choćby dlatego, że

¹ Można tu wskazać m. in. na prace: A. Chlebowczyka, H. Chołaja, M. Czerniewskiej, E. Iwaszkiewicz, K. Maciejewskiej, H. Marczewskiej, M. Pohorille, W. Pytkowskiego, S. Schmidta, Z. Zakrzewskiego.

² Oto autorzy zajmujący się szczególnie tym kierunkiem badań: E. Chroboczek, M. Czerniewska, A. Grabski, Cz. Kos, T. Kramer, J. Łoś, Z. Pawłowski, A. Woś, Z. Zekoński.

w odniesieniu do niektórych zagadnień, są one zupełnie przypadkowe ze względu na nikłe ilości wchodzących w grę w danym przypadku pozycji, jak i dlatego, że niekiedy poszczególne prace o charakterze syntetycznym treść swoją wewnętrzną ujmuje w podziale branżowym, co zresztą jest bardzo wskazane. Można jednak odważyć się na wyrażenie opinii, że przewaga pozycji naukowych o charakterze wielobranżowym nad pozycjami branżowymi w obrębie problematyki rynku jako całości — nie jest zjawiskiem pożądanym, że warto by się pokusić o więcej ujęć generalizujących całokształt procesów rynkowych danej branży.

Z ogólnej ilości publikacji naukowych, poświęconych analizie stosunków rynkowych w danej branży, przypada około 30% na żywiec i przetwory mięsne¹, około 25% na zboże i przetwory zbożowe², około 10% — na owoce i warzywa³, około 10% — na mleko i jego przetwory⁴, około 5% na ziemniaki, około 5% na drób i jaja, a 15% na pozostałe artykuły. Proporcje te zdają się logicznie wynikać z uzasadnionych w pełni kierunków zainteresowania naszej nauki, która jak się wydaje, ma tutaj na względzie pilne potrzeby polityki gospodarczej państwa oraz planowanie perspektywiczne. Potwierdza to również szczegółowa, jak to wynika z absolutnych ilości publikacji branżowych, koncentracja zainteresowań na problemach badawczych aktywizacji produkcji towarowej, działania form skupu i cen, a wreszcie — rozwoju spożycia.

Należy jednakże zauważyć, że pewne pola badań w przekroju rynków branżowych leżą odłogiem. O ile problemy ekonomiczne podaży, form skupu, obrotu i przetwórstwa rolnego, sieci skupu, kosztów obrotu, a przede wszystkim popytu konsumpcyjnego i spożycia są w publikacjach niemal każdej branży silnie reprezentowane, o tyle, jak dotąd, nauka nie zdradza zainteresowań w kierunku opracowywania założeń i metod programowania i analizy przebiegów towarowych oraz sieci detalicznej według branż działalności handlu hurtowego i detalicznego. Luka ta, tylko w nieznacznym stopniu wyrównywana przez ogólną literaturę z zakresu handlu, jest tym bardziej dotkliwa, że od właściwego ujęcia tych kwestii — i to przy nieodzownej wydatnej pomocy nauki — zależy celowa i oszczędna gospodarka artykułami spożywczymi. Chodzi przede wszystkim o to, by aparat handlowy, chroniąc się przed nadmiernymi kosztami i stratami w związku z przesuwaniem tych artykułów do konsumpcji, umożliwił jak najlepsze zaspokojenie nimi potrzeb ludności na odcinku najbardziej istotnym dla jej egzystencji.

Warto z kolei podjąć próbę oceny dorobku nauki polskiej z dziedziny

¹ A. Boczar, B. Buczyński, B. Dłużniewski, Z. Gługiewicz, W. Gołębiowski, E. Gorzelak, S. Sutratore, E. Iwaszkiewicz, Z. Kołaczyk, R. Kulczycki, J. Kwasięborski, J. Łoś, K. Maciejewska, H. Marczevska, B. Markowski, S. Markowski, Z. Marczewski, Z. Pawłowski, J. Piasny, S. Schmidt, L. Siejak, W. Stefanowski, W. Światłowski, W. Szulc, S. Włodarczyk — wybór przykładowy.

² S. Czarnecki, J. Dietl, J. Głowacki, A. Grabski, S. Gucwa, J. Kamiński, L. Kołaczkowski, T. Kramer, Z. Krasiński, J. Machnicki, B. Markowski, St. Ochociński, H. Olszewski, A. Pajewski, E. Sackiewicz, K. Strutyńska, A. Szpaderski, Z. Zakrzewski, (Wybór przykładowy i pomijający autorów prac zamieszczonych w pismach branżowych).

³ J. Buga, F. Dratwa, J. Drozdowicz, W. Kubicz, F. Łoś, E. Raszeja, J. Tobiasz, W. Wątorski, J. Zalewski.

⁴ Z. Babst, M. Gębka, B. Imbs, T. Kmita, Z. Pawłowski, Z. Sander, B. Warowny, J. Zalewski, K. Zieliński.

rynku rolniczego z punktu widzenia ogólnego charakteru wchodzących w jego skład opracowań. Jakkolwiek sporo pozycji ma charakter mieszany — istnieje jednak możliwość uchwycenia w ogólnych zarysach proporcji dorobku w następujących przekrojach: a) prace teoretyczno-poznawcze, b) prace metodologiczne, c) prace zawierające wskazania dla polityki gospodarczej. Ilość prac jest w każdej z tych trzech grup podobna.

Prace teoretyczne poświęcone są głównie ogólnym procesom rynkowym, kształtowaniu się towarowości, badaniu efektów systemu skupu i układu cen oraz procesom spożycia. W znikomej mierze porusza się w nich, o czym zresztą już wspomniałem, kwestie ekonomiczno-organizacyjne handlu rolno-spożywczego.

Charakter metodologiczny posiadają głównie opracowania na temat towarowości, cen, kosztów obrotu i spożycia. Nie widać natomiast podejmowanych w szerszej skali wysiłków metodologicznych, jeśli chodzi o makroekonomiczną analizę działania rynku rolniczego w całości, czy też o koncepcję logicznie zwartego systemu narzędzi służących programowaniu zadań i analizie działalności handlu spożywczego na szczeblu hurtu i detalu. Nie ulega kwestii, że luka ta jest między innymi następstwem szczególnej złożoności i heterogeniczności zjawisk w tej dziedzinie.

Publikacje o przeważającym charakterze polityczno-gospodarczym dostarczały przesłanek z zakresu bieżącej polityki skupu, polityki cen skupu, ustalenia globalnych zadań dla aparatu obrotu i przetwórstwa, planowania nakładów oraz programowania spożycia. I tutaj zaznacza się wyraźny niedostatek wskazań o charakterze organizacyjnym dla handlu spożywczego.

Ogólnie można powiedzieć, że tylko sporadycznie były podejmowane przez naukę wysiłki w kierunku przetłumaczenia wartościowych nieraz uogólnień teoretycznych i metodologicznych na bardziej konkretny język planistyczny. Stąd też nie można jeszcze mówić o wypracowaniu uchwytanych podstaw naukowych dla planowania obrotu towarowego w branży rolno-spożywczej.

Ze względu na sposób ujęcia badanego problemu można w całości omawianego tu dorobku naukowego wskazać z jednej strony na opracowania syntetyczne, z drugiej zaś strony — na studia o charakterze analitycznym, w tym na pozycje o przeważającym charakterze empiryczno-opisowym. Przypadki całościowego ujmowania problemu w postaci zwartych syntez są raczej nieliczne. Obszerniejsze dzieła syntetyczne, obejmujące problemy ogólne rynku rolniczego, podaży produktów rolnych, systemu dostaw w skupie, polityki cen, organizacji obrotu rolniczego oraz analizy działalności przedsiębiorstw skupu i obrotu rolniczego, mają niemalże bez wyjątku charakter popularno-naukowy, szkoleniowy lub specjalistyczno-branżowy¹. Prób teoretycznego opracowania zarysu danego problemu doczekały się w zasadzie tylko polityka skupu oraz ceny produktów rolnych². Należałoby sobie życzyć żywszego zaintere-

¹ Z obszerniejszych m. in. prace: J. Dietla, J. Drozdowicza, R. Gałęckiego, T. Gołębiowskiego, E. Iwaszkiewicza, S. Lewandowskiego, E. Sackiewicza, K. Wiśniowskiego i Z. Zakrzewskiego.

² Z. Zakrzewski: *Polityka zbytu produktów rolnych*, PWN, Warszawa 1959. K. Sokołowski: *Ceny rolne*, PWN, Warszawa 1960.

sowania ze strony nauki polskiej między innymi syntezą działania rynku rolniczego w naszych warunkach ustrojowych przy uwzględnieniu aspektu ekonomicznego i organizacyjnego, jak również całościowym opracowaniem problematyki spożycia artykułów żywnościowych, także na tle konkretnych warunków gospodarki socjalistycznej w Polsce Ludowej. Można by oczywiście wysuwać dalsze postulaty podejmowania prac w tym kierunku.

Jeśli chodzi o pozycje o charakterze analitycznym, opierające formułowane wnioski na materiale empirycznym, jest ich dużo, przy czym koncentrują się one głównie na próbach naświetlenia kształtowania się podaży rolniczej, na krytycznej ocenie systemu skupu i polityki cen skupu, a wreszcie — i to może ze szczególną siłą — na badaniu spożycia artykułów żywnościowych. Te zainteresowania wydają się w pełni zrozumiałe i ze wszechmiar godne podtrzymania w przyszłości. Pożądane byłoby sądzić, prowadzenie tych badań również w przekroju terytorialnym, ponieważ niektóre okręgi rynkowe nie są w nich jak dotychczas dostatecznie uwzględnione.

Systematyzując istniejące publikacje według ich charakteru, warto również przyjąć za punkt wyjścia dominującą ich treść. Okazuje się, że w ogólnym rachunku wyraźnie przeważają, i to jest w pełni słuszne, prace o charakterze ekonomicznym, a mniej jest pozycji o treści organizacyjno-prawnej lub przyrodniczo-technicznej. Nie jest natomiast zjawiskiem właściwym nikły rozwój literatury ekonomicznej, poświęconej działalności spożywczego handlu hurtowego i detalicznego, czy też efektywności inwestycji w tymże handlu. Zjawiskiem wysoce symptomatycznym jest dalej to, że przy sporej ilości studiów ekonomicznych z zakresu popytu konsumpcyjnego na artykuły żywnościowe niemal zupełnie brak prac zajmujących się organizacją tych badań oraz formami przeniesienia ich wyników do aparatu handlu.

Można dalej zanotować, że pod względem swej formy ogłoszone drukiem pozycje z dziedziny rynku produktów rolnych mają w 25% postać zwartych pozycji książkowych, w tym przeważnie szkoleniowych, natomiast pozostałe 75%, to publikacje o charakterze naukowym, popularnonaukowym i polityczno-programowym. W rachunku tym nie są uwzględnione liczne recenzje dorobku polskiego i obcego¹, jak też materiały o charakterze sprawozdawczym.

Wśród pozycji empiryczno-opisowych zwraca uwagę podpadającą skromną ilość opracowań ściśle monograficznych. Można by jeszcze naliczyć kilkadziesiąt charakterystyk branżowych², w tym takich, które odzwierciedlają stosunki rynkowe danego regionu. Niestety nadal istnieje dotkliwy brak monografii przedsiębiorstw skupu i obrotu produktami rolnymi. Działalność i długoletnie doświadczenia przedsiębiorstwa, zwłaszcza pracującego w trudnych warunkach, a mimo to osiągającego progresywne wyniki, nasunąć mogą wiele ciekawych spostrzeżeń. Z tego rodzaju analizy, z konieczności uwzględniającej konkretne warunki miej-

¹ Recenzje prac z dziedziny rynku rolno-spożywczego spotykamy w większej liczbie w czasopismach: *Handel Wewnętrzny*, *Więś Współczesna*, *Ekonomista*, *Trybuna Spółdzielcza* i *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*.

² M. in. B. Dłużniewski, E. Iwaszkiewicz, L. Siejak — *Handel żywcem i mięsem*: J. Głowacki, J. Kamiński, L. Kołaczkowski — *Handel zbożem*: J. Drozdowicz, F. Łoś — *Handel warzywami i owocami*: E. Milewski — *Handel jajczarski*.

sca i czasu, wpływają cenne wnioski dla praktyki. Znajduje tu swój dobitny wyraz związek z bieżącymi potrzebami życia.

Skoro już mowa o formach ujmowania dorobku, trzeba podnieść brak większych zainteresowań dla bibliografii dokumentowanych¹, niedocenia- nie odzwierciedlenia problemów rynku rolniczego w wydawnictwach ency- klopedycznych² i wreszcie brak zainteresowań w kierunku podejmowania przekładów pozyceji literatury obcej. Tych ostatnich jest sporo szczególnie w języku niemieckim i angielskim. Udostępnienie ich byłoby z dużym po- żytkiem dla naszej gospodarki³. Jeśli chodzi o sposób ujmowania zagadnień rynku rolniczego w aktualnie wychodzących drukiem naszych biblio- grafiach, znaleźć je można najczęściej w dziełach lub hasłach: „handel” i „rolnictwo”, a ponadto pod różnymi nazwami w zależności od rodzaju i charakteru danego dzieła bibliograficznego.

Stosunkowo interesujący jest przegląd omawianego dorobku piśmien- niczego według środowisk autorskich, instytucji oraz wydawnictw publi- kujących. Jakkolwiek trudno się tutaj pokusić o bardziej dokładny obraz sytuacji, między innymi ze względu na niemożliwość zidentyfikowania miejsc zamieszkania i pracy dość pokaźnej liczby autorów, można ogólnie powiedzieć, że przeważająca ilość publikacji — to produkcja naukowa środowiska warszawskiego, dalej idzie Poznań (ponad 10%), a skromniej- szy jest udział Krakowa, Wrocławia, Łodzi, Szczecina, Olsztyna i innych miast.

Dorobek z interesującej nas dziedziny powstawał przede wszystkim w wyższych uczelniach (25% jeśli uwzględnić je łącznie), w Instytucie Ekonomiki Rolnej (ok. 15%) i w Instytucie Handlu Wewnętrznego (wraz z b. IHŻ). W dalszej kolejności należy wymienić GUS, różne instytuty branżowe, na przykład: instytuty badawcze przemysłu cukrowniczego, przemysłu mięsnego oraz przemysłu mleczarskiego, resorty gospodarcze, centralne komórki planowania i centralne przedsiębiorstwa obrotu towa- rowego.

Do tej pory nie rozwinęły szerszych badań zakłady Polskiej Akademii Nauk, a wielka to szkoda, ponieważ szkoły wyższe, na które przypada, jak się okazuje, główny ciężar pracy badawczej w tej dziedzinie, nie posiadają najlepszych warunków dla jej prowadzenia, co może też wpły- wać na osiągane wyniki. Tylko warunki instytutowe umożliwiają prowa- dzenie szerszych badań empirycznych, natomiast pracownicy nauki za- trudnieni w wyższych uczelniach mogą na ich podstawie dochodzić w swo- ich dociekaniach teoretycznych do szerszych uogólnień. Takie ustawienie daje im większą satysfakcję intelektualną i bardziej ich koncepcyjnie wzbogaca, co z kolei odbija się pozytywnie na procesie dydaktycznym.

¹ Wymienić tu można m. in.: „Przegląd bibliograficzny z zakresu skupu i obrotu produktami rolnymi” 1957 — w opracowaniu Katedry Ekonomiki Handlu WSE w Poznaniu; „Ocenę bibliografii z zakresu skupu i obrotu produktami rolnymi”, E. Sackiewicza i S. Dyki (Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Ekonomicznego 1957) oraz „Przegląd bibliograficzny z zakresu handlu i przemysłu gastronomicznego” w oprac. Instytutu Handlu Wewnętrznego: (oprac. wielobranżowe).

² Do tej pory brak polskiego powojennego słownika względnie encyklopedii rol- nictwa i handlu, a hasła z dziedziny obrotu rolniczego są sporadycznie uwzględniane w encyklopediach powszechnych PWN i w „Małym Słowniku Ekonomicznym”.

³ Ukazało się zaledwie kilka tłumaczeń radzieckich podręczników o handlu, a po- nadto Instytut Handlu Wewnętrznego wydał w 1954 r. przetłumaczone na jęz. polski „Materiały z zakresu obrotu towarowego między miastem a wsią”.

Mając na uwadze różnorodny charakter danej instytucji, czy też wydawnictwa publikującego prace, a tym samym nieporównywalność liczb mających ilustrować ich rolę, należy dane dotyczące wydawnictw i czasopism, w których zostały opublikowane charakteryzowane pozycje traktować wyłącznie jako orientacyjne. I tak, z całości zewidencjonowanego dorobku naukowego z dziedziny rynku rolniczego znalazło się w: „Zagadnieniach Ekonomiki Rolnej” (ponad 10%), w „Handlu Wewnętrznym” (ok. 7%). Dalsze miejsca zajmują „Ekonomista”, „Wiś Współczesna”, „Nowe Drogi”, „Zeszyty Ekonomiki Rolnictwa i Planowania”, „Przegląd Statystyczny”, „Roczniki Instytutu Handlu Wewnętrznego”, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, „Zeszyty Naukowe” szkół wyższych, „Gospodarka Planowa”, „Życie Gospodarcze” oraz różne wydawnictwa ogólnospołeczne i branżowe w łącznej ilości kilkudziesięciu, które sporadycznie używały swych łamów interesującej nas problematyce.

Spośród placówek wydawniczych największą działalność na omawianym odcinku rozwijały „Polskie Wydawnictwa Gospodarcze”, „Państwowe Wydawnictwo Naukowe”, a w zakresie zupełnie skromnym — „Książka i Wiedza” i „Państwowe Wydawnictwa Rolnicze i Leśne”. Ogólnie rzecz biorąc nie wydaje się koniecznym uruchamianie oddzielnego czasopisma naukowego poświęconego polityce i organizacji obrotu rolniczego. Naszym czasopismom i wydawnictwom należy wyrazić uznanie za pełne docenienie wagi polityczno-gospodarczej tych zagadnień.

Nie odważyłbym się wypowiadać opinii o poszczególnych, częstokroć bardzo specjalistycznych pozycjach omawianego tu dorobku naukowego. Niemniej sędzę, iż można z pewnością i warto podjąć próbę wskazania, w jakich zasadniczych kierunkach zaznaczyły się wyniki dotychczasowych badań i przemyśleń.

Z punktu widzenia teorio-poznawczego udało się zarysować koncepcję rynku rolniczego i systemu polityki skupu jako pewnych całości, a ponadto ujawnione zostały różnorodne współzależności określające podaż podstawowych artykułów rolnych i warunkujące skuteczność działania systemu dostaw obowiązkowych i kontraktacji oraz polityki cen, w tym zwłaszcza cen żywności, mięsa i zboża. W kilku przyczynkach naświetlono zachowanie się kosztów skupu oraz usystematyzowano i ujęto w ich całości kształcie problemy rozmieszczenia sieci skupu, jak również — w ogólnym zarysie — organizację i technikę obrotu rolniczego. Zwracają też uwagę wartościowe wyniki licznych badań nad związkami spożycia żywnościowego ludności miejskiej i wiejskiej z procesami demograficznymi, z ruchem dochodów pieniężnych ludności oraz cen. Chodzi tu zwłaszcza o kształtowanie się spożycia zboża, przetworów zbożowych, mięsa, tłuszczów zwierzęcych i roślinnych oraz mleka. Przeważały, jak dotąd, badania prowadzone dla krótkich okresów czasu. Byłoby rzeczą pożądaną rozwijanie w związku z potrzebami planowania perspektywicznego badań w długich okresach czasu, jakkolwiek odtwarzanie wielkości rynkowych dla tych celów jest dość utrudnione.

Z punktu widzenia metodologicznego osiągnięcia naukowe minionego 15-lecia zaznaczają się głównie w czterech kierunkach. Przede wszystkim została wykazana celowość i użyteczność metod badania statystycznego, metod ekonometrycznych i różnorodnych dochodzeń empirycznych, a także syntetycznych wskaźników dla pomiaru współzależności warunkują-

cych podaży rolniczą oraz dla analizy cen. Po wtóre — dano pewne sugestie w przedmiocie analizy dostaw towarowych w oparciu o teorię programowania liniowego, analizy rozmieszczenia sieci handlowej a przede wszystkim — dla badań nad kosztami obrotu. Po trzecie — poddano krytycznej ocenie różnorodne metody statystycznego badania spożycia, jak również wskaźnik cen bieżących wykorzystywany dla tych celów. Pogłębiono od strony metodologicznej badania w zakresie materiałów rachunkowości rolnej oraz budżetów rodzinnych, z uwzględnieniem celowego grupowania ankietowanych rodzin i warunków badań niezaspokojonego popytu. Po czwarte — wysunięte zostały propozycje w przedmiocie najbardziej poprawnego systemu analizy ekonomicznej regionu gospodarczego, czy też działalności przedsiębiorstwa w ujęciu syntetycznym. Należy z naciskiem podnieść potrzebę upowszechniania w badaniach nad procesami rynkowymi metod ekonometrycznych. Jeśli chodzi o badanie spożycia, niedostatecznie jest, jak dotąd, wykorzystywana statystyka obrotu rynkowego, prowadzona w przekroju terytorialnym, czasowym, branżowym, asortymentowym i organizacyjnym. Wydaje się, że dane te konfrontowane z wielkościami takimi, jak dochody pieniężne, ilość i struktura ludności, układ cen itp., mogą oddać duże usługi.

Osiągnięcia o charakterze polityczno-gospodarczym publikacji z dziedziny rynku produktów rolnych i spożywczych wyrażają się przede wszystkim w przedstawianiu opinii i wysuwaniu postulatów pod adresem polityki gospodarczej. Owe opinie i postulaty odnosiły się dotąd między innymi: do systemu skupu, sposobów przewycięzania określonych trudności na rynku, wykorzystania pewnych form handlu, zakreślenia kierunków rozwojowych przetwórstwa rolno-spożywczego, polityki cen, organizacji transportu i systemu zaopatrzenia handlu spożywczego w towary, i wreszcie — przewidywań w zakresie rozwoju spożycia artykułów żywnościowych. Trzeba też wskazać na pośrednią przydatność dla praktyki uogólnień teoretycznych i metodologicznych, o których — w ujęciu niepełnym, przykładowym i według zapewne nie najlepszego wyboru — była mowa poprzednio. Nie można też pominąć użyteczności praktycznej — z jednej strony — publikowanych (w jeszcze zbyt małych ilościach) pozycji o charakterze dokumentacyjno-źródłowym i sprawozdawczym, a z drugiej zaś — podręczników oraz innych publikacji szkoleniowych i instrukcyjnych, których ilość jest, przyznać trzeba, dość pokaźna.

Nietrudno zgłaszać pod adresem nauki coraz to nowe „zamówienia społeczne”, nie bacząc na to czy i o ile w każdym przypadku istnieją realne warunki ich zrealizowania. Nauka może wyprowadzać twierdzenia ogólne na podstawie analizy faktów, które rzeczywiście miały miejsce. Przewidywania odnoszące się do tendencji rozwojowej danej wielkości mają swój sens, jeśli przyszły układ ekonomiczny wykaże dużą zbieżność z układem faktycznym, którego współzależności okazały się w świetle przeprowadzonych badań trwałymi. Tymczasem dość trudno liczyć na tego rodzaju zbieżności wśród współczesnych stosunków charakteryzujących się dużą płynnością. Wiadomo też, że pracownik nauki — specjalista nie jest w stanie ogarnąć całości przesłanek, w tym również przesłanek natury pozagospodarczej, od których zależą i muszą zależeć bieżące obrane kierunki i cele polityki gospodarczej. Obserwujemy dalej

sytuację niepożądanego rozstrzelenia wysiłków badawczych w interesującej nas dziedzinie, co zmniejsza ich skuteczność i dyktuje konieczność wzmożenia pracy koordynacyjnej ze strony Komitetu Ekonomiki Rolnictwa. Podtrzymując powyższe zastrzeżenia i uznając dotychczasowe zainteresowania nauki za słuszne i godne podtrzymania, wskażę na kilka problemów wymagających, jak się wydaje, w ciągu lat najbliższych szczególnego zaakcentowania. Jako przesłanki uzasadniające wybór tych problemów przyjmuję: a) fakt dalszego wzmagającego się oddziaływania procesów uprzemysłowienia na rolnictwo i sferę zbytu, b) zarysowujący się wzrost podaży rolniczej w wyniku kompleksowej mechanizacji rolnictwa i szeregu innych istotnych czynników, c) pilną konieczność podniesienia ekonomicznej efektywności aparatu obrotu rolno-spożywczego, w którym istnieją duże możliwości osiągnięcia oszczędności oraz d) konieczność utrzymania równowagi rynkowej w sytuacji, gdy szereg różnorodnych, złożonych czynników może w naszych warunkach jej zagrażać.

W związku z tym zarysowuje się pilna potrzeba podjęcia względnie kontynuowania badań w zakresie następujących problemów:

a) przestudiowanie niezbędnych kierunków rozbudowy aparatu obrotu, przetwórstwa rolno-spożywczego i usług — ze szczególnym uwzględnieniem spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu — celem umożliwienia przejęcia zwiększającej się masy produkcji rolnej, jak i należytego obsłużenia wsi w zakresie towarów i usług, zwłaszcza w regionach rolniczych, które się szybko uprzemysławiają.

b) rozpatrzenie najważniejszych kierunków spożycia żywnościowego ludności na tle wskaźników perspektywnego rozwoju gospodarczego Polski wraz z uwzględnieniem przesłanek fizjologicznych i ekonomicznych, w tym możliwości rolnictwa oraz koniecznego wzrostu wydajności pracy. Warto też podnieść tutaj sugestię w kierunku zdecydowanie silniejszego niż dotąd akcentowania tak w rozważaniach nad popytem żywnościowym, jak i w ogólnych studiach nad rynkiem, determinującej roli podaży rolniczej, która kształtuje się w warunkach socjalizmu pod działaniem celowej polityki państwa — głównego kontrahenta na rynku,

c) prowadzenie badań w zakresie proporcji: podaż, popyt, ceny i inne elementy rynku — celem wyśledzenia warunków i metod zapewniających jego równowagę,

d) zbadanie kierunków i metod podniesienia efektywności bieżących kosztów rynku rolno-spożywczego oraz inwestycji i to w szczególności poprzez zracjonalizowanie organizacji obrotu i przebiegów towarowych, wzmocnienie działania materialnego zainteresowania pracowników handlowych oraz udoskonalenie systemu cen i rachunku kosztów.

W związku z ostatnim punktem warto wskazać przykładowo na kilka odcinków obrotu, gdzie podjęcie wszechstronnej analizy stosunków ekonomiczno-organizacyjnych wydaje się szczególnie potrzebne.

W branży zbóż i ich przetworów aktualnie obowiązuje centralne dysponowanie masą towarową, co — przy nadmiernym wyspecjalizowaniu poszczególnych młynów, nie zapewniającym przemiału całej podaży lokalnej w rozmiarze odpowiadającym potrzebom — wywołuje nadmierne, przysparzające dużych kosztów i strat, przewozy towarowe.

W branży ziemniaczanej, wobec istnienia obok siebie wielu odbiorców ziemniaków, a jednocześnie wadliwej rejonizacji dostaw występują na

dużą skalę zbędne, obciążające całą gospodarke, często krzyżujące się, przebiegi, a nawet przerzuty międzyregionalne.

W branży warzyw i owoców zaznaczają się poważne kłopoty z rozładowaniem obfitej częstokroć podaży przy jednocześnie niedostatecznym, dalekim od postulowanych norm, zaopatrzeniu rynku. Działa tu cały szereg dokładnie nie zbadanych przyczyn komplikujących, jak: ceny, marże, organizacja handlu, baza przechowalnicza itp. Nietrudno dociec, jak wielkie wynikają stąd straty.

Te wzięte z życia przykłady wskazują dostatecznie na wielką wagę badań nad uracjonalnieniem organizacji obrotu w przekroju branżowym.

Z całości przedstawionej tu charakterystyki dorobku naukowego z zakresu rynku rolno-spożywczego wynika, że należałoby rozwinąć zaniebane dotąd studia nad budową, planowaniem i analizą działalności handlu hurtowego i detalicznego i to najlepiej w przekroju branżowym. Warto też położyć większy niż dotąd nacisk na: opracowania syntetyczne i całościowe, monografie poszczególnych regionów oraz przedsiębiorstw skupu i obrotu artykułami rolnymi i spożywczymi, zbiory materiałów źródłowych do badań empirycznych oraz, o ile możliwości dokumentowane centralne publikacje bibliograficzne.

Można oczekiwać, że nasza nauka o handlu rolno-spożywczym, mająca za sobą bogate tradycje, będzie się coraz lepiej rozwijać ku pożytkowi Polski Ludowej i zgodnie z procesem wielkich społeczno-gospodarczych przeobrażeń, które się na naszych oczach dokonywają.

ЗБИГНЕВ ЗАКЖЕВСКИ
Высшая экономическая школа
Познань

НАПРАВЛЕНИЯ В ИССЛЕДОВАНИЯХ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО РЫНКА В ПОЛЬШЕ

Резюме

В 15-летний период существования Народной Польши вышло в свет в стране около 300 разработок научного характера по вопросам рынка и товарооборота сельскохозяйственными продовольственными продуктами, почти 200 авторов. Вышеуказанные публикации можно распределить сравнительно пропорционально на: познавательно-теоретические работы (общие процессы рынка, товарность, эффективность системы заготовок и закупок, ценообразование и потребление), методологические работы (товарность, цены, издержки обращения и потребление), а также работы, содержащие указания для экономической политики (политика заготовок, закупок и цен, общие задачи аппарата торговой сети, планирование затрат и потребления). Часть позиций — это синтетические разработки, остальные же имеют аналитический характер с преимуществом описательно-эмпирических работ. Эти разработки, несмотря на то, что они опираются на кратковременные исследования, начертили образ сельскохозяйственного рынка и системы политики заготовок и закупок, обнаружили различные взаимо-

зависимости, определяющие предложение сельскохозяйственных продуктов и обуславливающие действенность системы обязательных поставок, контрактации и политики цен, а также рассмотрели довольно всесторонне потребление населения. На основе достигнутых успехов и объективных предпосылок развития можно предложить следующие направления в дальнейших исследованиях рынка и товарооборота сельскохозяйственными продовольственными продуктами:

- анализ направлений дальнейшего расширения аппарата торговой сети, перерабатывающих предприятий и услуг,
- рассмотрение самых верных направлений перспективного потребления,
- исследование пропорций предложения, спроса, цен и других элементов рынка,
- исследование направлений и методов повышения эффективности издержек обращения, а также капиталовложений с учетом рационализации в организации торговли и товарных продвижений.

В будущем желательны синтетические разработки и совокупные монографии районов и предприятий.

ZBIGNIEW ZAKRZEWSKI
The Academy of Economics
Poznań

TRENDS IN STUDIES ON THE MARKET FOR AGRICULTURAL PRODUCTS I POLAND

S u m m a r y

Within the 15 years of the existence of People's Poland about 300 Scientific Studies on the food and agricultural products market and trade have been written by almost 200 authors. They are divided into the following, approximately equal, parts: theoretical research works (general market processes, product research, the effectiveness of the purchasing system, prices and consumption); methodology studies (commodities, prices, trading costs and consumption); and works on the practical application of economic policy, (buying and pricing policy, general objectives of the trade mechanism, outlay and consumption planning).

Some of these studies are of a synthesis type, others are analytical — mostly empirical and descriptive in character. Although based on short research periods they give an outline of the agricultural market pattern and of the purchasing policy, and bring to the surface diverse relationships determining the supply of agricultural products and affecting the effectiveness of the obligatory deliveries system, contract buying and price policy and describe many aspects of consumption. On the basis of the achievements so far and of the development objectives the following research studies on the agricultural and food products market may be recommended:

- an analysis of the development of the trade, processing and services mechanism;
- studies on the most desirable trends in consumption in the long-run;

- an analysis of the ratios of supply, demand, prices and other market factors;
- research on the methods of increasing the effectiveness of marketing in relation to cost, and of investments, with emphasis on the rationalization of the trade structure and commodity flows.

It is desirable that in future there are more synthesis type studies, or monographies of regions and enterprises.

